

AUGUST ANNI(STI) RAHVUSLIK-DEMOKRAATLIK KULTUURIIDEAAL EESTI VABARIIGI ALGUSAASTAIL JA VAIKIVAL AJASTUL

Helena SEPP

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Rütli 6, 10130 Tallinn, Eesti; helenas@tlu.ee

Rahvaluule doktor August Anni(st) (1899–1972) oli 1920.–1930. aastail nii akadeemilise kui ka populaarteadusliku mõtteloo arendaja, kes proovis Eesti omariikluse tingimustes leida sobivat rahvuslikku kultuurinägemust ja paika panna sellega kooskõlas olevad välisorientatsioonid. Artiklis on uuritud tema uue kultuurinägemuse ja -visiooni sisu ning selle suhtumist natsionalismi, sotsialismi ja demokraatiasse. Allikatenähtena on kasutatud Anni(sti) artikleid, mis ilmusid vaadeldava perioodi kogumikes ja ajakirjanduses.

SISSEJUHATUS

August Anni-Annist (1899–1972)¹ kuulus Esimese maailmasõja, Vene revolutsiooni, Saksa okupatsiooni ja Eesti Vabadussõja keerises sirgunud noorsoo hulka, kes astus ellu koos verivärske Eesti Vabariigiga. Ta kuulus eesti haritlaste esimesse põlvkonda, kellel avanes võimalus õppida nn rahvuslikke teadusi – antud juhul eesti keelt ja kirjandust – oma emakeeles. Esimest korda eesti rahva ajaloos pidi Tartu ülikool rahuldama eelkõige eestlaste kultuurivajadusi ja koolitama kaadrit eestlaste endi riigi jaoks. Annisti põlvkonda kuuluvate humanitaaride jaoks, kes olid sündinud 1900. aasta paiku, tähendas see tohutut ajaloolist võimalust ja vastutusrikast väljakutset arendada eesti kultuuri.² Oli vaja sõnastada uus rahvuslik kultuuriprogramm, mis vastanuks demokraatliku Eesti Vabariigi vajadustele.³ Seda ülesannet prooviski Annist kuni 1940. aastani täita.⁴

¹ August Anni vahetas oma nime eestipärasema Annisti vastu 1936. a: Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide. (Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetised, X.) Loodus, Tartu, 1940, 14. Artiklis on kasutatud läbivalt nimevarianti Annist, v.a allikaviidetes.

² Vt selleaegseid tekste ja hilisemaid mälestusi, nt: **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest. – Rmt: Mõtteid valmivast intelligentsist. E. Yliõp. S. “Veljesto” väljaanne. Odamees, Tartu, 1923, 8–13, 24–27; **Annist, A.** Mälestuskilde Emakeele Seltsi sünniajast. – Rmt: Annist, August. Elu ja luule. Artikleid ja mälestusi. Koost H. Puhvel. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, 255–263; **Oras, A.** “Tegude hämara” hetki. – Rmt: EÜS Veljesto 1920–1975. Koguteos 55. aastapäeva tähistamiseks. Lund, 1975, 34–38.

³ **Karjahärm, T., Sirk, V.** Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Argo, Tallinn, 2001, 245–250.

⁴ Seda kinnitab Annisti kirjatööde bibliograafia: **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985. – Rmt: Annist, August. Elu ja luule. Artikleid ja mälestusi. Koost H. Puhvel. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, 278–301.

1935. aastal rahvaluuleteaduse alal doktorikraadi⁵ omandanud Annist oli 1920.–1930. aastail väga produktiivne kirjutaja⁶, kes oma kultuuriideaalide kohaselt ei piirdunud ainult erialase teadusliku uurimistööga.⁷ Ta oli paralleelselt nii eesti rahvuskultuuri päevakajalisi küsimusi lahkav viljakas publitsist kui ka kirjandus- ja rahvaluuleteadlane ning tõlkija. Eesti avalikkuse ette astuski Annist tudengipõlves aastail 1920–1923 eelkõige kultuuritegelasena, kes hoidis kätt Eesti Vabariigi rahvuskultuuri pulsil. Tõlkijana alustas ta juba 1919. aastal, luuletajana 1922 ja raamatute toimetajana, kirjandus- ning rahvaluulekriitikuna 1923. aastal.⁸ Lisaks oli ta maailmasõdadevahelisel perioodil tuntud veel kui üliõpilasnoorsoo ja haritlaskonna tegevussihtide sõnastaja⁹ ning hõimutegelane, kelle sihiks oli nii Eesti ja Soome vaimne lähendamine kui ka soome kultuuri tutvustamine Eestis.¹⁰ Ta oli ka teaduse populariseerija, kes aastail 1931–1940 toimetas raamatajakirja *Elav Teadus*¹¹. 1929. aastast alates kuulus ta Tartu ülikooli eesti ja üldise kirjandusteaduse õppejõudude hulka. Annist oli tegev ka mitmes organisatsioonis.¹² 1945. aastal ta vangistati ja represseeriti.¹³ Nõukogude Eestis oli Annist tuntud eelkõige folkloristi ja tõlkijana¹⁴, aga Soomes peeti teda teeneliseks Soome-Eesti kultuuriühete arendajaks¹⁵. Annisti elutöö oli mimetahuline, mille keskmes olid eesti ja laiemalt isegi kogu läänemeresoome rahvuskultuuri küsimused.

⁵ Album “Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944”, I. Tartu, 1994, 195.

⁶ Annisti tööde mittetäieliku bibliograafia (1919–1985) pikkuseks on 40 lehekülge: **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985, 278–318. Annisti erudeeritust ja vaimseid võimeid näitab ka see, et ta tõlkis eepose “Ilias” vaid poole aastaga: **Salokannel, J.** Sielunsiilta. Suomen ja Viron kirjallisia suhteita 1944–1988. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 680.) Gummerus, Jyväskylä, 1998, 44–45.

⁷ **Tedre, Ü.** Sada aastat August Annistit. – Keel ja Kirjandus, 1999, 1, 1–5.

⁸ Vt **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985, 278–301.

⁹ Vt nt **Parek, E.** Tartu – minu ülikoolilinn 1922–1926. (Litteraria, 14.) Eesti Kirjandusmuuseum, Virgela, Tartu, 1998, 50–51, 69–71.

¹⁰ **Olesk, S.** Uus põlvkond hõimutöös. – Rmt: Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944. Koost S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, 40, 46, 48; **Olesk, S.** Kultuurisaadikud Elsa-Enajärvi-Haavio ja August Annist. – Rmt: Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944. Koost S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, 323–324, 335–342; **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin? Üks vaatenurk Soome-Eesti üliõpilassuhete arengule 1920.–1930. aastatel. – Rmt: Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944. Koost S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, 164–168, 239–240.

¹¹ Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide, 14. Vt Annisti 25. juunil 1940 ilmunud seeria kokkuvõtet ““Elav teadus” 1–100”: **Annist, A. jt.** Eesti populaarteaduslik kirjandus. Kuidas see on arenenud ja mida pakub see praegu. – Rmt: *Elav Teadus*, 1940, 101/102, 153–237.

¹² Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide, 14.

¹³ Seda perioodi Annisti elus on käsitletud: **Kippar, P.** August Annisti vangla-aastad. – Rmt: Eesti kultuur 1940. aastate teisel poolel. (Humaniora, A 9.) Toim K. Kirme, M. Kirme. Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinn, 2001, 84–104.

¹⁴ **Olesk, S.** Kultuurisaadikud Elsa-Enajärvi-Haavio ja August Annist, 342. Vt nt Annisti publikatsioonide pealkirju alates 1955. a-st: **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985, 303–318. Annistit on uurinud ja temast on kirjutatud peamiselt rahvaluuleteadlased, nt Ruth Mirov ja Ülo Tedre.

¹⁵ **Laitinen, K.** Soome ja Eesti kirjanduslikest kontaktidest 1920. ja 1930. aastatel. – Rmt: Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1940. Koost S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, 57, 61, 62.

Artiklis on pakutud väikesi noppeid Annisti kui rahvuslikult ja demokraatlikult meelestatud kultuurifilosoofi kirjutistest. Allikatena on kasutatud peamiselt üliõpilasseltsi Veljesto koguteoseid, üliõpilaslehti ja ajakirju Akadeemia ning Suomalainen Suomi. Suureks abiks on olnud Ruth Mirovi Annisti tööde bibliograafia 1987. aastast, kuigi seal puudub osa tema pseudonüümi ja initsiaalide all avaldatud kirjatöödest.¹⁶ Varem on autor uurinud Annistit eelkõige kui “yhissoomluse” teoretikut ja Eesti-Soome üliõpilas- ning kultuurisuhete arendajat.¹⁷ Autor on veendunud, et Annisti laiahaardeline elutöö vääricks senisest palju rohkem esiletõstmist ja uurimist. Väga vajalik oleks avaldada tema valitud artiklite kogumik seerias “Eesti mõttelugu”.¹⁸

Artiklis on vaadeldud Annisti aatelisi mõjutajaid, tema rahvuslikke kultuuri-ideaale ja suhtumist demokraatiasse Eesti omariikluse esimesel perioodil. Sellega seostuvad ka välisorientatsiooni küsimused. 1940. aasta kevadel konstateeris August Palm “Eesti biograafilise leksikoni” täiendusköites, et Annist “on esimese iseseisvusaegse sugupõlve maailmavaatelse sünteesi innukaimaid otsijaid”.¹⁹ Milliseid nägemusi “kultuuritahteline”²⁰ Annist oma põlvkonnale serveeris, seda ongi järgnevalt käsitletud.

KUJUNEMISAASTATE MÕJUTAJAD

Alguses oli kysimus. Ja kysimus oli vaimu juures ning oli vaim. Aga kysimusest sai tõde ning tegu.

Et tõde leida, tuleb asjule läheneda aktiivselt kysides, parem veel kui, vähe tutvudes, juba hypoteesiga. Kui see pärast osutukski valeks – see on siiski abiks olnud tõsiolude eritlemisel (August Anni(st), 1923).²¹

Vaimne uudishimu ja pakatav teotahe koos erakordselt suure töövõimega, mis seadsid sihiks sünteesivate seletuste ning nägemuste visandamise, iseloomustasid Annistit kogu elu. Tema küsimused, tõlgendused ja soovituslikud teesid puudutasid eelkõige ümbritsevaid reaaloalusid: Annist tahtis pidada dialoogi oma kaas-

¹⁶ Mirovi koondnimekirjast puuduvate Annisti poliitilistel põhjustel delikaatsete teoste kohta vt **Olesk, S.** Kultuurisaadikud Elsa-Enajärvi-Haavio ja August Annist, 340–341; **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, 134.

¹⁷ **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, *passim*.

¹⁸ Teatavasti on Annisti kogumiku väljaandmine olnud toimetuse töökavas algusest peale. Arvatavasti on Annisti produktiivsus ja loomingu mitmetahulisus teinud kogumiku toimetamisest väga keerulise ülesande.

¹⁹ Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide, 15. Artikli kirjutaja initsiaalid A. P. kuulusid August Palmile (1902–1972), vt samas lk XII.

²⁰ Sõna *kultuuritahteline* on Annisti loodud termin: **Parek, E.** Tartu – minu ülikoolilinn 1922–1926, 51; **Soom, A.** Mälestusi. Artikleid. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 1996, 84.

²¹ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 7.

aja Eesti kultuuri- ja ühiskonnaeluga.²² Ta ei tahtnud uurida vaid seda, mis on ja oli, vaid ka seda, kuidas peaks olema ning võiks olla.²³ Omariikluse tingimustes jäi ta poliitiliselt sõltumatuks “radikaalseks rahvuslaseks” ja demokraatia pooldajaks, kes ei soovinud end siduda ühegi erakonnaga.²⁴ Annist hindas originaalsust ja vaimset iseseisvust.²⁵ Kuidas ta selliseks kujunes?

Väsimatu kultuuritegelane sündis 19. sajandi viimasel aastal Viljandimaal taluniku pojana. Pärast Kolga-Jaani kihelkonnakooli jätkus haridustee aastail 1912–1918 Tartu kommertskoolis,²⁶ mis majanduslikust suunitlusest²⁷ hoolimata süstis Annistisse eelkõige rahvuslikku vaimu. Oluliseks mõjutajaks oli magister Johannes Aavik (1880–1973), nooreestlaste hulka kuuluv Helsingi ülikooli keele-uuendajast kasvandik, kes õpetas kommertskoolis muuhulgas eesti keelt ja kirjandust. Sellise aine kuulumine venekeelse poistekooli tunniplaani oli tsariaja tingimustes erakordne. Annistil avanes haruldane võimalus omandada emakeeles ja kirjanduses süstemaatiliselt ning heal tasemel teoreetilisi teadmisi juba kooliajal²⁸, samas sai temast Aaviku mõjul keeleuuendusliikumise veendunud pooldaja²⁹. Hiljem meenutas Annist Aaviku tegevust emakeeleõpetajana järgmiselt:

Ikka jälle tõstis Aavik esile emakeele oskuse rahvusliku tähtsust, selle tundmise ja õige rakendamise **vajadust**. /.../ Kõigepealt aga oskas ta sisendada **armastust** eesti keele, kirjanduse ja kogu eesti kultuuri vastu.

²² Samas, 8–53; **Annist, A.** Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus. – Rmt: Võim ja vaim. Album Eesti Üliõpilaste Selts “Veljesto” 20-ks aastapäevaks. EÜS Veljesto Kirjastus, Tartu, 1940, 15–39. 1937. a konstateeris Annist luuleliselt suhet ümbrusega järgmiselt: “...meie teame, et isiksuski võib oma kõrgeimat elu elada ainult siis, kui ta end kõigi oma südame soontega liidab oma rahva suure südame külge ja sellega aktiivselt kaasa elab elu igaveste säaduste järgi”: **Annist, A.** Vabaduspüha ja demokraatia kriis. – Akadeemia, 1937, 1, 36. Stalinismi ajastu vangla-aastatel konstateeris Annist oma “Vangi maksimumides”, et tuleb leida ühiskohti enda soovide ja ümbritseva tegelikkuse vahel, millega oli vaja ennast kohandada. “Elu tähendab kaasatöötamist oma ühiskonnaga; saad elada ainult nii”: **Kippar, P.** August Annisti vangla-aastad, 102.

²³ **Annist, A.** Vabaduspüha ja demokraatia kriis, 19.

²⁴ **Anni, A.** Mitä on Virossa tapahtunut? – Suomalainen Suomi, 1934, 3, 138–139.

²⁵ Vt nt **Soom, A.** Mälestusi. Artikleid, 84–85.

²⁶ Eesti biograafilise leksikoni täienduskõide, 14.

²⁷ Annist oli selles suhtes haruldane kultuuritegelane, et ta (tänu eelkõige gigantsele töövõimele ja produktiivsusele, vähem vist kommertskoolis omandatule) sai ka majanduslikult kenasti hakkama. Juba 1933. a ehitas ta endale Tähtveres Tartus suure funktsionalistlikus stiilis maja, kus osa ruumidest anti üürile (enamik haritlastest elas tollal üürikorteris). Kuna esimene maja konfiskeeriti nõukogude võimu poolt, ehitas ta pärast vanglast vabanemist endale uue eramaja (luuletaja Saima Harmaja päevik 4.12.1933): **Harmaja, S.** Kootut runot sekä runoilijakehitys päiväkirjojen ja kirjeiden valossa. Yhdestoista painos. WSOY, Porvoo, 1966, 245; **Kippar, P.** August Annisti vangla-aastad, 102; **Salokannel, J.** Sielunsilta, 44.

²⁸ **Annist, A.** Niisugusena tunnen Johannes Aavikut. – Rmt: Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Valgus, Tallinn, 1971, 257–259.

²⁹ **Jänes, H.** Uute tüvisõnade loomisest eesti keeles. – Rmt: Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäeva puhul 8. detsembril 1950. Lund, 1951, 40; **Mägiste, J.** Johannes Aaviku elust ja tööst, eriti tema keeleuuendusest. – Rmt: Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäeva puhul 8. detsembril 1950. Lund, 1951, 28.

Aaviku rahvuslik ohvrivalmidus andis eeskju, et rahvuskultuur on seda väärt, et sellele oma elu pühendada.³⁰

Eestimeelsus laienes sujuvalt Soome-sõpruseks, sest Aavik korraldas veel eraviisiliselt soome keele kursusi, millest Annist koolipoisina osa võttis. Kursuse käigus, kus keelt omandati peamiselt kõrgetasemelist ilukirjandust tõlkides, juhtis Aavik tähelepanu võrdlusemomentidele ja Soome kultuuriliste eeskjude vajadusele eestluse arendamisel: Soomes olevat kõik nii kultuuriline ja rahvuslik, milliste sihtide poole oli Aaviku arvates vaja ka Eestis liikuda.³¹ Annist konstateeris veel 1971. aastal hindavalt Aaviku rolli oma “noorusaja parima õpetajana” järgmiselt:

Kõik, mis ma olen püüdnud teha eesti tõlkekirjanduse rikastamiseks nii soome kui ka antiik-keeltest lähtudes ja eesti rahvalaulu stiili jätkates, on alguse saanud eriti Aaviku mõjul, ning kõigepealt on Aaviku poolt innustatud see huvi eesti ja soome kirjanduse vastu ning eesti ja soome kultuuri teineteisele lähendamise vastu, mida eriti meie sugupõlv on püüdnud kogu oma elu jooksul viljelda.³²

Revolutsiooninaastal 1917 asutati Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit (ENRL), mille tegevuses Annist osales. See tähendas positsioneerumist n-õ rahvuslikul poolel. Soomes Johannes Linnankoski albumis “Nuori Suomi” avaldatud artikli eeskjul pidas Annist ENRL-is ettekande nimede eestistamise vajadusest. Uus teema tekitas võõristust ja osa kuulajaist pidas sellist lähenemist marurahvuslikuks šovinismiks.³³ Nii algas Annisti töö rahvuskultuuri alal. Järgnes osavõtt Vabadussõjast, kus Annist sai haavata.³⁴ 1919. aastal immatrikuleeriti Annist 38. üliõpilasena Tartu ülikooli, mille ta lõpetas juba 1923. aastal magistrakraadiga. Andekast noorukist sai ülikooli teaduslik stipendiaat, kes täiendas end aastail 1924–1927 Helsingi, Bonni ja Pariisi ülikoolis.³⁵

1920. aastate algus oli pöördeline kujunemisjärk nii Annisti kui kogu Eesti rahvuskultuuri jaoks. Sel perioodil huvitas andekaid noori uus eriala – eesti keel ja kirjandus. Kätte oli jõudnud suur algatuste ja asutamiste ajajärk. Annisti kujunemisel oli tähtis osa suhetel Tartu ülikooli kutsutud soome teadlaste ja oma humanitaaridest põlvkonnakaaslastega. Olulised olid läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen (1885–1963) ja tema abikaasa, soome keele lektor Hilja Kettunen (1888–1981) ning arheoloogiaprofessor A. M. Tallgren (1885–1945).³⁶ Annisti arvates võis 1920. aastate alguse Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda pidada lausa

³⁰ **Annist, A.** Niisugusena tunnen Johannes Aavikut, 258–259. NB! Tsitaadi teatud sõnade rõhutamise on Annisti enda poolt tehtud.

³¹ **Anni, A.** Mälestusi Hõimuklubi algusest ja nüüdsusest. – Üliõpilasleht, 1935, 10, 383.

³² **Annist, A.** Niisugusena tunnen Johannes Aavikut, 261.

³³ **Anni, A.** Mälestusi Hõimuklubi algusest ja nüüdsusest, 383; **Mäelo, H.** Talutütar. Mälestusi. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1959, 217–218; **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, 170. Aavik korraldas ENRL-i noortele emakeelekursusi: **Mägiste, J.** Johannes Aaviku elust ja tööst, eriti tema keeleeuendusest, 12, 28.

³⁴ **Anni, A.** Mälestusi Hõimuklubi algusest ja nüüdsusest, 383; Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide, 14.

³⁵ Album “Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944”, II, 8.

³⁶ **Annist, A.** Mälestuskilde Emakeele Seltsi sünniajast, 255–263; **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, 175–179.

Helsingi ülikooli vastava teaduskonna filiaaliks, kus rakendati peaaegu kõiki Soomes kujunenud töövorme ja kogemusi.³⁷ Eriti võlus teda soome teadlaste idealistlik vaimulaad, mis rõhutas üliõpilaskonna erilisi kohustusi rahvuskultuuri arendamisel. Soome teadlased propageerisid karskusaadet ja taunisid Tartu korporatsioonikultuuri joomakombeid. Soome professoritel oli humanitaaridest üliõpilastega tihe seltskondlik läbikäimine. Näiteks tegutseti koos 1920. aastal asutatud Emakeele Seltsis ja Eesti-Soome Üliõpilasklubis (mis 1923. aastal muudeti Hõimuklubiks). Annist ise arvas, et ta sai seetõttu pigem n-õ soome kasvatusel. Ta tunnetas, et eelneva põlvkonna n-õ vene hariduse saanutest erines ta oma maailmavaate poolest selgesti.³⁸

Annist kuulus nende noorte meeste hulka, kes pettusid EÜS-i aatelisuses. Koos Harri Moora (1900–1968), Julius Mälson-Mägiste (1900–1978), Ants Orase (1900–1982) ja Oskar Looritsaga (1900–1961) lahkus Annist EÜS-ist ja 1920. aastal asutasid noored mehed uuendusmeelse, karske ja “kultuuritahtelise” segaseltsi EÜS Veljesto. Veljesto vilistlaste või alaliste külaliste hulka kuulusid nii Johannes Aavik, perekond Kettunen kui ka Tallgren. Kuna Veljesto orienteerus oma algusaastatel tugevasti Soomele ja harrastas hõimuküsimusi, võib seltsi esialgset orientatsiooni soomelis-skandinaavialiseks pidada.³⁹ Annist omakorda saavutas Veljestos juhtiva kultuuriideoloogi maine: ta oli “Annikunna” rajaja⁴⁰, “majavaimu ylempreester”⁴¹ ja “seffideoloog”⁴², kelle ettepanekul pandi seltsi nimeks Veljesto⁴³. Järgnevalt ongi vaadeldud, missugused olid noore Annisti rahvuskultuurilised tõekspidamised ja mille poolest ta oma põlvkonna vaimse eestvedajana kuulsaks sai.

³⁷ **Annist, A.** Mälestuskilde Emakeele Seltsi sünniajast, 258.

³⁸ **Anni, A.** Mälestusi Hõimuklubi algusest ja nüüdsusest, 384; **Annist, A.** Mälestuskilde Emakeele Seltsi sünniajast, 258–262; **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, 175–282.

³⁹ **Mägiste, J.** EYS “Veljesto” viiskymmend viis aastat. – Rmt: EÜS Veljesto 1920–1975. Koguteos 55-nda aastapäeva tähistamiseks. Lund, 1975, 12–17; **Oras, A.** “Tegude hämara” hetki, 34–38; **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, 172, 178–179.

⁴⁰ Annist täpsustas Veljesto esimese koguteose “Mõtteid valmivast intelligentsist” (1923) sissejuhatava artikli “Meie ilmast ja ilmavaatest” esimeses joonealuses märkuses järgmiselt: “Tarvitame siin raamatus ja yldse oma edaspidistes kirjutustes -kond liidesõna asemel igalpool -kund, gen. -kunna. /.../ ...kunna, mis inetult segab kujutlust oma synonymmse “kunna” tähendusega ja vahel isegi kahemõttelisusi võimaldab (“yliõpilaskonna teguviis”, “inimkunna pyyded” võivad olla ka sõimusõnad)”: **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 8. Selline esteetilis-keeleline hinnang põhines muidugi Johannes Aaviku keeleuuendusliikumise põhimõtetel ja soome keele eeskujul: **Hakulinen, L.** Suomen kunta ja viron kond sukulaisineen. Merkityksen tarkastelua. – Rmt: Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäeva puhul 8. detsembril 1950. Lund, 1951, *passim*; **Mägiste, J.** Johannes Aaviku elust ja tööst, eriti tema keeleuuendusest, 24. Annisti lausest haaras kinni Ants Sopi ehk EÜS-i kuuluv Rihard Janno, kes Üliõpilaslehes ristas Anni koos oma Veljesto jüngritega pilkavalt “Annikunnaks”: **Parek, E.** Tartu – minu ülikoolilinn 1922–1926, 71; **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985, 281. Vt veel **Karjahärm, T., Sirk, V.** Vaim ja võim, 245–246.

⁴¹ Esimene šarž “Anni ise” üliõpilaslehe Veljesto erinumbris, 1925, 9, 5. Juubelilehe esimeseks artiklikaks on **Anni, A.** Veljesto viis aastat. – Üliõpilasleht, 1925, 9, 1–11.

⁴² **Soom, A.** Mälestusi. Artikleid, 84.

⁴³ **Mägiste, J.** EYS “Veljesto” viiskymmend viis aastat, 13.

RAHVUSKULTUURILISED IDEAALID

Väikerahvas on, kes oma liikmed teeb suurteks, kes igast kodanikust teeb tähtsa kodaniku (August Anni(st), 1923).⁴⁴

Veljesto 1923. aastal avaldatud ja kõmu ning kriitikat tekitanud⁴⁵ albumi “Mõtteid valmivast intelligentsist” esimese sissejuhatava artikli “Meie ilmast ja ilmavaatest” autoriks oli Annist. Kirjutise eesmärgiks oli noorsoole maailmavaate kujundamisel abiks olla.⁴⁶ Sama teematikat arendas ta edaspidi ka teistes 1920. aastatel avaldatud artiklites.⁴⁷ Autorit ei rahuldanud vanema põlvkonna n-ö aegunud rahvuslus ega dogmaatiline sotsialism, mis olid arenenud varasemates tingimustes,⁴⁸ sest uus iseseisvusaeg nõudis tema arvates uusi inimesi, uue põlvkonna panust:

Vabana rõhutu kartlikkusest ning tagakiusatu väikest vihkamistest ja eitamistest peaks ta aimama teistest värskemana uue olukorra “kõige tähtsama”, juureldes mõistma, aga ka instinktiivselt tundma, mis **nyyd ja tulevikus** meil kõige enam tuleb karta ja kõige enam pyyda. Vabaduse ja iseseisvuse vaimu kohaselt peaks ta kujundama kogu oma mõtteilma, oma hinnangud ja ihangud.⁴⁹

Iseseisvust pidas Annist välisvormiks, mille eesmärgiks oli sisearengu ehk iseseisva kultuuriarengu võimaldamine.⁵⁰ Kultuur oli Annisti jaoks keskne ja ülimuslik mõiste⁵¹, mille ta enda sõnul omandas Eduard Spranglerilt⁵² koos väärtuste

⁴⁴ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 50.

⁴⁵ Oma retsensiooni avaldasid Loomingu veergudel nt Hans Kruus ja Johannes Semper: **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985, 281. Annist ise arvas, et kriitikale aitas kaasa see, et teose noorte autorite alles kujunemisfaasis iseseisev mõttemaailm ammutas teadmisi lääne mõttemaailmast, seevastu vanemad arvustajad olid mõistet omandanud omal ajal teisest suunast – Venemaalt: **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust. – Rmt: Dünamis, I. Mõtteid võitlevast vabariigist. Loodus, Tartu, 1928, 26–27. Veljesto kogumiku ja Annisti seisukohti peeti – sõltuvalt kriitiku maailmavaatelistest tõekspidamistest – nii “ilmetuteks” kui ka “käremeelselt-eitavateks” ja järeleandlikult “Tõnissonlikeks”: **Anni, A.** Veljesto viis aastat, 10. Veljesto albumis kasutati muidugi keeleuenduslikku keelt: nt ü asemel trükiti soome- ja skandinaaviapärase y. Tänapäeval tundub Annisti 1923. a programmiline artikkel raskepäraselt laialivalguvana: see on 45 lehekülge pikk ja lugemist raskendab ultrakeeleuenduslik lauseehitus, sõnastus ning kirjaviis. Samas tunduvad artikli pakatav ind ja vaimsus praegugi võluvaina: vt **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 8–53.

⁴⁶ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 8.

⁴⁷ Nt **Anni, A.** Kas meie elutunne degenereerub? – Rmt: Dünamis, I. Mõtteid võitlevast vabariigist. Loodus, Tartu, 1928, 161–167.

⁴⁸ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 8–9, 11, 14–15, 21–23, 25–26, 29, 31–36. Oma seisukohtade selgitamist vana rahvusluse ja traditsioonilise sotsialismi vahel jätkas Annist viis aastat hiljem: **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 17–24.

⁴⁹ Sõnade *nüüd ja tulevikus* rõhutamine tekstis on Annisti enda otsus: **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 9.

⁵⁰ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 11.

⁵¹ Sellele on tähelepanu pööranud Toomas Karjahärm: **Karjahärm, T., Sirk, V.** Vaim ja võim, 229–230, 246.

⁵² Professor Eduard Sprangler (1882–1963) oli saksa psühholoog ja pedagoog. Annisti valgustuslikke ja arengut rõhutavaid nägemusi kultuurist mõjutas Sprangleri teostest arvatavasti “Kultur und Erziehung” (1919).

hierarhiaga⁵³. “Absoluutseks väärtuseks” ja “kogumõisteks kõigist hyvedest” olev kultuur tähendas Annistile “inimese elu peenenemist, õilistumist, rikastumist”, kõrgema esteetilise, eetilise ja religioosse taseme taotlemist nii üksikindiviidi kui ka kollektiivi tasemel.⁵⁴ Vaimse peenenemise protsess oli Annisti jaoks nii oluline mõiste, et ta mõtles selle kirjeldamiseks välja uue tehissõna – *õilis(tumine)*.⁵⁵ Kuigi Annist pidas oma põlvkonna “läänelikke” nägemusi kultuurist Eesti oludes uudseteks⁵⁶, jätkas ta samas paljuski eestlaste kui tüüpilise kultuurirahvuse traditsioone: kultuuriline paradigma ja -programm oli eestluse aateloos olnud olulisel kohal Jakob Hurdast alates.⁵⁷

Kultuursust oli vaja sihikindlalt arendada, aga mida tähendas see omariikluse saavutanud Eesti Vabariigi haritlaskonna jaoks? Omariikluse tingimustes olid Annisti arvates tähtsaimateks aadeteks oma rahvuse ja selle kultuuri tõstmine ning sotsiaalsete vahekordade õiglasemaks muutmise aade.⁵⁸ “Sotsiaalküsimus on meile kõigepeält **kultuurkysimus**,” rõhutas ta. Ühiskondlik kord pidi võimaldama selle, et kõik eestlased saaksid kasutada ja arendada oma kultuurilist talenti.⁵⁹ Samas oli ka rahvusküsimus Annistile eelkõige kultuuriküsimus.⁶⁰ Rahvuse tundemärkideks olid tal tavapärased keel, kirjandus ja kultuuriline ümbrus, mis olid ajaloolise arengu tulemused. Eesti tingimustes rahvuslik kultuuritöö – vaimse rahvuskultuuri loomine – tähendas Annistile kui humanitaarile enda ja oma vajaduste tunnetamist ehk rahvuslike teaduste ning eesti keele kui moodsa ja väljendusriikka kultuurkeelee arendamist, kõrgetasemelise eestikeelse kirjanduse loomist ning rahvuskultuuri levitamist eestlaste hulgas. Tulemuseks oleks rahva kultuurilise tasapinna tõus omariikluse tingimustes.⁶¹ Selleks kõigeiks vajati iseseisvat riiki.

Selline nägemus tähendas 19. sajandi suurte aadete – rahvusaate ja sotsialismi – ühendamist nii, et mõlemast nopitaks tolle aja Eesti vajadustele vastavaid jooni. Annist proovis sünteesida kuldse kesktee kommunistliku, utopistliku barrikaadi-sotsialismi ja puhtkapitalistliku-natsionalistliku võimupoliitika vahele.⁶² Sama sihti taotles Annisti arvates ka üliõpilasselts Veljesto, kes oli oma ideoloogiaks seadnud rahvuslike ja sotsiaalsete ideaalide ühendamise ning süvendamise ja nendele eestikohase rakenduse otsimise.⁶³ Peale selle otsisid Annist ja üliõpilasselts Veljesto

⁵³ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 14; **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 26–28.

⁵⁴ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 13–14.

⁵⁵ *Õilis* ehk *suursugune*. Nagu visionäärile kohane, oli teiseks Annisti loodud tehissõnaks *ulm* (unenägu): **Jänes, H.** Uute tüvisõnade loomisest eesti keeles, 39.

⁵⁶ **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 26.

⁵⁷ **Karjahärm, T., Sirk, V.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, Tallinn, 1997, 211–213.

⁵⁸ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 12.

⁵⁹ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 17. Sõna *kultuurkysimus* rõhutas Annist ise.

⁶⁰ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 27.

⁶¹ Samas, 27–32, 37–42, 47–49, 51–52.

⁶² **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 28; **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon. – Üliõpilasteleht, 1935, 3, 72.

⁶³ **Anni, A.** Veljesto viis aastat, 11.

tasakaalustavat sünteesi individualismi ning kollektivismi ja nüüdisteaduse ning kristluse vahel.⁶⁴

Annist vastandas oma põlvkonna sünteesiva ja varasemate põlvkondade aegunud maailmavaate. Varasem Tõnissoni Tartu renessansi põlvkonna rahvuslus oli ammendanud oma loova potentsiaali ja Annisti arvates mandunud kitsaks-kiriklikuks väikekodanlikuks baltluseks. Eesti senise, n-õ vanarahvusliku ideoloogia arengut oli Annisti arvates muu Euroopa ja isegi Soomega võrreldes takistanud selle hilinenud algus. Kui rahvuslus lõpuks Eestisse jõudis, oli see loova ideena mujal maailmas – nii läänes kui ka Venemaal – juba moest läinud. Eesti rahvusideoloogia oli olnud n-õ kodukootud vormiga, kuna puudusid ülikooli tasemel tõelised rahvusfilosoofid, nagu näiteks Hegeli õpilane J. V. Snellman Soomes. Rahvusaade oli tekkinud 19. sajandi algul idealistlik-romantilises kultuurikontekstis, aga Eestis kinnitas see jõuliselt kanda alles perioodil, mil maailmas pöörati kõrgendatud tähelepanu majandusele ja klassivastuoludele.⁶⁵

Nooreestlasi ja 20. sajandi alguse eesti intelligentsi mõjutas juba tugevalt vene-pärane tõlgendus sotsialismist ning revolutsioonivaimustus, mis hakkasid Eestis hääbuma alles 1920. aastate algul.⁶⁶ Samas oli Annisti arvates tsaari- ja revolutsioniaja Vene mõjusfääris arenenud Eesti sotsialistide (ning nooreestlaste) puuduseks sobimatus Eesti Vabariigi olude ja tingimustega, kuna Eestis ei olnud märkimisväärset linna- ning tehasetöölise kihti, kellele dogmaatiline sotsialism keskendus. Eesti oli talupoeglik ja väikekodanlik maa, millega eesti intelligents pidi arvestama. Annist rõhutas, et eelkõige iseseisev talunike kiht eraldas Eestit Venemaast ja lähendas teda hoopis Soome ning Skandinaaviaga. Annistit ei rahuldanud sotsialismiteooria, aga ta võttis omaks selle sotsiaalse suunitluse:

Sotsialistlik kord ja ta teostamise üksikasjad ei ole teadusliku täpsusega etteöeldav saatuslikus, nagu ehk kord uskus naiiv-mekanistlik vana-marksism.⁶⁷

Annist taotles ühiskonda, kus oleks viidud miinimumini teiste ekspluateerimine ja maksimumini loovate jõudude väljaarendamine.⁶⁸

1920. aastate uuendatud sotsiaalne rahvuslus rahuldas Annisti arvates Eesti Vabariigi vajadusi paremini kui eelkäijate võõrapärased lahendused:

Me peame mõtlema enam endale, enam väikerahvaliselt.

Tema meelest suurrahvastelt otse, mugandamata kujul laenatud mõtteviisid on väikerahvale lausa kahjulikud, kuna suured ekspluateerivad väikesi ka oma mõtte-maailmaga.⁶⁹ Näiteks soovitas ta terminit *natsionalism* mitte kasutada, kuna see oli omandanud imperialistliku ja konservatiivse, suurriikliku varjundi. Asemele sobis sõna *rahvuslus*, mida Annist pidas igati positiivseks, puhtkultuuriliseks, enese-

⁶⁴ **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 72.

⁶⁵ **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 18–20.

⁶⁶ Samas, 21–25.

⁶⁷ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 12; **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 28, 34–35.

⁶⁸ **Anni, A.** Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 35.

⁶⁹ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 26.

jaatusliku ja eneseteostusliku sisuga mõisteks.⁷⁰ Eestlaste nõrkuseks jäi tema meelest ka 1930. aastatel allumine välismaalt (eelkõige Venemaalt ja Saksamaalt) levinud ideedele.⁷¹

Rahvuslikku ja sotsiaalset kultuurimissiooni pidi teostama autonoomne haritlaskond, kelle jaoks vaimsed väärtused olid sama reaalsed kui majanduslikud. Autonoomne – tõelise intelligentsi esindaja, näiteks teadlane või kunstnik – ei loobunud Annisti arvates majandusliku hüve pärast oma vaimsetest huvidest, vaid elas pigem puuduses ja näljas, kui valis mõne mõnusama ning majanduslikult tulusama elukutse.⁷² Ta taunis – nii nagu üliõpilasseltsides tavaline oli – Eesti üliõpilaskorporatsioone, mis kasvasid rahva kultuurilistest ja sotsiaalsetest püüetest võõrandunud härrasharitlasi tagurlikus ning demokraatlikku Eesti vabariiki sobimatus baltisaksa junkruvaimus. Rahvalähedase haritlaskonna eeskujusid võis otsida eelkõige Soomest.⁷³ Rahvalähedane haritlaskond oli Annistile südamelähedane unistus, mille kasvatamise osalist ebaõnnestumist pidi ta nentima Eesti Vabariigi viimastel kuudel 1940. aasta algul.⁷⁴ Samuti konstateeris ta 1935. aastal kahetsusega, et tema ja Veljesto “positiivseid ettepanekuid meie rahvusterviku **vaimsete** jõudude kasvatamiseks” ei võetud Eesti ühiskonnas vastu.⁷⁵ Üldistavalt pidi Annist tõdema, et Eestis kiputi mõnitama neid, kes kutsusid kõiki kultuuritahtelisi jõude tihedemale üksteisemõistmisele.⁷⁶

1939. aastal, omariikluse huku ja uue maailmasõja lävel, esitas ta ajakohastatud eesti kultuuriideoloogia visandi, kuna kultuuri mõtte, sihi ja sisu küsimuses valitses “kirjeldamatu segadus”. Siis ei iseloomustanud kultuuri ainult positiivne areng, vaid Annist pidas võimalikuks ka ebakultuurilist, negatiivset taandarengut. Eesti jaoks sobiva mõõduka, uuendatud liberalismi tee pidi tähendama sünteesi, mis võimaldaks liita vabadust suurema distsipliiniga. Uue kultuuri koostisosadeks pidid olema nii isiku absoluutväärtuse säilimine ja ausa kriitikavabaduse tagasivõitmine kui ka riigi suurem, tasakaalustav sekkumine näiteks majandusellu.⁷⁷ Annist soovitas nn riigisotsialismi, mis tema kirjeldustes meenutas veidi hilisemat klassikalist põhjamaist sotsiaaldemokraatiat ja heaoluriigi ideoloogiat.⁷⁸ Selle demokraatliku kultuuriideoloogia tunnuseks oli “solidaarse õigluse ja kultuuri-

⁷⁰ Samas, 29–32.

⁷¹ **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 72.

⁷² **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 15–16, 23.

⁷³ **Anni, A.** Maakundlike üliõpilaskogude eeskujudest ja põhimõttest. – Rmt: Mõtteid valmivast intelligentsist. E. Yliõp. S. “Veljesto” väljaanne. Odamees, Tartu, 1923, 87–102; **Anni, A.** Millised peaksid olema meie üliõpilasühingud? – Rmt: Mõtteid valmivast intelligentsist. E. Yliõp. S. “Veljesto” väljaanne. Odamees, Tartu, 103–126; **Annist, A.** Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus, 20; **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, 177.

⁷⁴ **Annist, A.** Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus, 20–34, 38.

⁷⁵ Sõna *vaimsete* rõhutamine on Annisti enda otsus: **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 72.

⁷⁶ **Annist, A.** Vastuseks eelolnule. – Akadeemia, 1939, 4, 281.

⁷⁷ **Annist, A.** Lähtekohti meie kultuuriideoloogiale. – Akadeemia, 1939, 2, 81–82, 89–92.

⁷⁸ **Annist, A.** Uue aasta ja – uue ajastu alguses. – Akadeemia, 1939, 8, 443–447; **Annist, A.** Demokraatia ja riigisotsialismi vahekorra. – Akadeemia, 1940, 1, 37–41.

kõrge ühiskonna ülesehitus mitte võimu, vaid vaimu abil, mitte politsei, vaid üksikisikute eneste vaba veendumuse ja hea tahte abil”.⁷⁹ Põhisihtideks olid “rahvuse ja riigi iseseisev kestmine ja kasvamine, elukohase kultuuri arendamine ja sellest osasaamise võimaldamine võimalikult kõigile rahvaliidmeile”.⁸⁰

Kokkuvõtvalt kuulusid Annisti rahvusliku kultuuriideaali koostisosade hulka omariikluse ajastul alati arengu idee, rahvuskultuuri süvendamine, sotsiaalne mõõde, Eesti tingimustega arvestamine ja äärmuste vältimine sünteesiva kesktee kasuks.

VÄLISORIENTATSIOON RAHVUSKULTUURILISE VALIKUNA

*Soome, see on maa, kus näeme mitmeti just Eestit nii minevikus kui ka tulevikus; Soome on meile, kõigist erivustest hoolimata, siiski paremaks võrdlusmaaks ja eeskujuks kui ükski teine (August Anni(st), 1924).*⁸¹

Annist kaardistas ka Eesti ja eestlaste kui soome-ugri väikerahva koha maailmas. Eesti rahvuslikeks peatunnusteks olid Annisti arvates väiksus, noorus ja nõrkus.⁸² Annisti tihedad isiklikud kokkupuuted Aaviku ja Tartu ülikooli kutsutud soome teadlastega olid andnud talle selge positiivse ettekujutuse, kust peaks eesti moodsa rahvuskultuuri arendamisel turgutavaid eeskujusid otsima: vabamates tingimustes kaugemale arenenud Soomest. “Väikerahva noorsoo traagika” oli tema arvates võimalik ületada “yhissoomluse”/“yhissoomesuse” abil, mis oli Annisti enda visandatud mõttekonstruktsioon ja eestipärane kultuuriline vaste tolle aja soome akadeemilise noorsoo poliitilis-geograafilisele “suursoomlusele”.⁸³ Annist järeldas, et kultuurilisest koostööst saaksid mõlemad osapooled kasu:

Mida väiksem on rahvus, seda raskem on talle oma rahvuskultuuri loomine; selles on eriti meie, yhemiljonilise rahvuse, fataalne traagika. Aga ka Soome oma kolme miljoniga pole samuti mitte palju paremas olukorras.

Seetõttu vajasid Eesti ja Soome teineteist:

Yhissoomese kultuuri kysimus – see pole vananenud ilutsus ega pyhapäeva aade, **see on** yldse kysimus **meie kõrgema rahvuskultuuri olemisest või mitteolemisest!**⁸⁴

⁷⁹ Annist, A. Lähtekohti meie kultuuriideoloogiale, 92.

⁸⁰ Annist, A. Uue aasta ja – uue ajastu algus, 441.

⁸¹ Anni, A. Eessõna. – Rmt: Soome, maa, rahvas ja kultuur. Toim A. Anni. Odamees, Tartu, 1924, 3.

⁸² Anni, A. Meie sotsiaal-aatestiku arengust, 17. Sama arvas Annisti noorusaastate õpetaja Aavik: Aavik, J. Mõtteid rahvusküsimusest ja rahvustundest Eestis. – Olion, 1931, 11, 417–418. Need Aaviku teesid meenutavad paljuski Annisti tõekspidamisi.

⁸³ Vt täpsemalt Sepp, H. Kultuurisild või kaitseliin?, 164–168. Soome kultuurilisest edumaast Eestiga võrreldes: Anni, A. Mõned lisajooned Soome kultuurelust. – Rmt: Soome, maa, rahvas ja kultuur. Toim A. Anni. Odamees, Tartu, 1924, 90–95.

⁸⁴ Tsitaadi teatud sõnade rõhutamine on Annisti valik: Anni, A. Eesti ja Soome. – Rmt: Soome, maa, rahvas ja kultuur. Toim A. Anni. Odamees, Tartu, 1924, 177.

Ei Soome mõju Eestis ega Eesti mõju Soomes ei võinud Annisti arvates olla kunagi liiga suur.⁸⁵ Annisti põlvkonna hõimutöö eesmärk ei olnud Eesti soomes-tamine, vaid mõlema poole tugevdamine “kultuurilise liidu” kaudu.⁸⁶ Võib öelda, et välispoliitilise orientatsiooni valimine tähendas Annisti jaoks eelkõige kultuuri-list enesemääratlust ja selle pani paika rahvuskultuuri arendamise ning süvendamise vajadus. Annist põhjendas järgmiselt:

Kõigepeält aga on meile Soome tundmine tähtis juba selleks, et paremini tunda ennast, oma rahva kultuuri ja vaimu, oma arengu võimalusi, ylesandeid ja teid.

Selliste nägemuste juures oli loogiline konstateerida, et iga samm Soome poole lähendas eestlasi nende “sygavamale rahvuslikule olemusele”, oma rahvuskultuurilisele minale.⁸⁷

Mida meile Soome on andnud ja edaspidigi võib anda, seda ei suuda ükski teine maa maailmas: Niivõrra lähedased on siiski dispositsioonid ja sihid, niivõrra ühesugune meie sotsiaalne struktuur ja vaimne iseloom.⁸⁸

Annist tõlkis hulgaliselt soome kirjanduse kullafondi kuuluvaid soomluse võtmetekste: Elias Lönnroti “Kalevala” ja rahvaluulekogu “Kanteletar”, J. L. Runebergi luuletusi, Eino Leino “Helkalaulud” ning Soome ainsa Nobeli kirjanduspreemia laureaadi F. E. Sillanpää “Vaga viletsuse”.⁸⁹ Rahvaluuleteadlane Annist uuris nii “Kalevalat” kui “Kalevipoega” ja avaldas 1944. aastal põhjaneva teose “Kalevala kui kunstiteos” nii eesti kui ka soome keeles.⁹⁰ “Kalevala” oli tema arvates igihaljas, ainulaadselt rahvalik (demokraatlik) ja rahvuslik:

Kalevala ei ole ainult suursoomelik, vaid ka ühissoome eepos, ei ole ainult muinas-Soome ja muinas-Karjala, vaid ka muinas-Eesti vaimu ja kultuuri monumentum aere perennius, ainuke, mis meie mõlema jaoks on säilinud nii suurena ja – nii ühisena.⁹¹

Lisaks ürgkultuurile tutvustas Annist regulaarselt soome uudiskirjandust Eesti Kirjanduse ja Loomingu veergudel.⁹² Tema kultuurivahendaja ja -süvendaja tegevuses lõimused nii minevik kui moodne olevik, rahvapärasus ja moderniseeruv kõrgkultuur.

Soome kõrval terendas Annisti silmis juba 1920. aastate algusest saadik veel laiem Põhjala orientatsioon:

⁸⁵ **Anni, A.** Eesti ja Soome, 178.

⁸⁶ **Sepp, H.** Kultuurisild või kaitseliin?, 166.

⁸⁷ **Anni, A.** Eessõna, 3.

⁸⁸ **Anni, A.** Mälestusi Hõimuklubi algusest ja nüüdsusest, 385.

⁸⁹ Sillanpää teose tõlkis ta 16 aastat enne Nobeli preemia andmist autorile: **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985, 278–301.

⁹⁰ **Mirov, R.** August Annisti tööd 1919–1985, 293, 296, 302–303. 1950. a-tel, kui Annist toimetas “Kalevala” uut, parandatud eestikeelset versiooni, valdas ta nii perfektselt “Kalevala” keelt, et ei vajanud üldse sõnaraamatuid. Helder Niidu järgi parandatud “Kalevala” read sündisid uskumatu kiirusega “nagu otse ehtsa rahvalauliku hiigelsuurest mäluvarasalvest”: **Salokannel, J.** Sielun-silta, 44.

⁹¹ **Anni, A.** Kalevala ja Viro. – Suomalainen Suomi, 1935, 1, 20–21.

⁹² **Olesk, S.** Kultuurisaadikud Elsa-Enäjärvi-Haavio ja August Annist, 337.

Meie tulevik on Põhjamaadega koostöötamises! Mitte Ida, mitte Kesk-Euroopaga, isegi mitte Poola-Lätiga seevõrra!⁹³

Põhjamaade⁹⁴ kasuks rääkisid sissejuurdunud rahvavalitsuslikud ehk demokraatlikud traditsioonid ja rahvahariduse kõrge tase – seesugust rahvalähedust hindas Annisti-taoline rahvuslane.⁹⁵ Eriti meeldis talle põhjamaine kultuurisüntees, kus tema arvates oli arenenud tasakaal individualismi ja ühistegevuse vahel ning kus domineeris tugevasti eetiline, kristliku tagapõhjaga idealistlik vaim.⁹⁶ Soome- ja laiemalt Põhjala-orientatsioon oli juba ärkamisajast alates tähendanud nn kolmanda tee otsimise võimalusi, mida oli vaja traditsiooniliselt domineerivate saksa ning vene kultuurimõtjude ületamiseks.⁹⁷

Annisti arvates sama palju kui soome ja põhjamaine kultuuriorientatsioon lähendasid eestlasi nende “tõelisele” ning ideaalsele rahvusminale ja õilistasid eestlaste vaimukultuuri, mõjusid venelus-slaavlus ning sakslus-germaanlus eestlusele pärssivalt ja võõrutavalt. Noor Annist pidaski nende kahe suurrahva mõju eesti kultuuriarengule peamiselt negatiivseks ja toonitas, et antud juhul oli vaimne vallutamine (eestlaste pikaajaline harjumus elada saksa ning vene kultuuriruumis) füüsilisest ohtlikum. Mõlemad suurrahvad – eestlaste ajaloolised rahvuslikud rõhujad – esindasid ebademokraatlikku vaimu, mis Annisti arvates eestlastele ei sobinud.⁹⁸ Ta rõhutas, et Eesti maareform oli tähendanud üheaegselt lahtiütlemist nii (balti)saksa feodaalsest kui ka vene kommunistlikust vaimust ja lähendanud Eestit talupoeglikult demokraatlike Põhjamaadega.⁹⁹ 1920. aastate algul, pärast Vene revolutsiooni ja Vabadussõda, pidas Annist ohtlikumaks “inimese- ja kultuurisõojast” venelust¹⁰⁰, aga vapsluse võidukäigu ning Hitleri võimuletuleku tulemusena revideeris ta oma hinnanguid: ohtlikum oli ikka keskeuroopalik ja “keskaegne” sakslus¹⁰¹, mis vapslusevormis Eestisse tungis.¹⁰² Aga 1939. aasta sündmuste tulemusena toimus järjekordne välisohtude pingerea korrigeerimine: edaspidiseks suurimaks rahvuskultuuriliseks enesekaitseks ülesandeks jäi leida õige kaitsevahend idapoolsete ohtude vastu. Nüüd pidas Annist täiesti võimalikuks, et rahvusliku alaväärsuskompleksi ja ida aineliste kingituste tõttu võib mõnest “rahvuslikust roomajast” kasvada “rahvuslik äraandja”. Idealist Annist ei olnud pime, vaid vaatles maailma teadlase kaalutleva pilguga.¹⁰³

⁹³ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 36.

⁹⁴ Skandinaavia riigid ja Soome.

⁹⁵ **Anni, A.** Mälestusi Hõimuklubi algusest ja nüüdsusest, 385.

⁹⁶ **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 101.

⁹⁷ **Karjahärm, T., Sirk, V.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917, 278. Seda motiivi mainis Annist ka ise (Soome puhul): **Anni, A.** Eessõna, 3.

⁹⁸ **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 34–36.

⁹⁹ **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 101.

¹⁰⁰ Nt **Anni, A.** Meie ilmast ja ilmavaatest, 35–36.

¹⁰¹ **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 100–101.

¹⁰² **Anni, A.** Mitä on Virossa tapahtunut? – Suomalainen Suomi, 1934, 3, 138–140.

¹⁰³ **Annist, A.** Uue aasta ja uue ajastu alguses. Mõningaid sihtjooni meie ühiskondlikus arengus. – Akadeemia, 1939, 8, 442–443.

ANNISTI SUHTUMINE DEMOKRAATIASSE

*Sest õige demokraatia – see tähendab kõigepealt üksikkasude piiramist ja **kokkukõlastamist** üldkasuks, ja see on võimalik vaid ainult vaimu ülemvõimu, ideokraatia, sõna otseses mõttes “intelligentsi diktatuuri” kaudu. /.../ See idealismi lõpliku võidu kindlus annab jõudu ka kõige raskemal aegadel (August Anni(st), 1935).¹⁰⁴*

Juba üliõpilasseltsi Veljesto põhilausestes sätestati 1920. aastal, et liikmed “pooldavad demokraatliku riigikorda” ja tahavad, et Veljesto aitaks kaasa demokraatliku rahvuskultuuri süvendamisele. Need põhimõtted olid Annisti veendumustega kooskõlas.¹⁰⁵ Enne demokraatiakriisi puhkemist ja diktatuuririikide domineerivat esilekerkimist ei olnud Annistil erilist vajadust demokraatiaküsimusele keskenduda. Olukord muutus koos vapsiliikumise tõusuga.

Eesti põhiseadusliku kriisi tipnemisaastal 1933 võttis Annist kokku Eesti demokraatia senised arengujooned. Ta toonitas fakti, et Eesti Vabariigi põhiseadus kuulus oma loomishetkel Euroopa kõige demokraatlikumate hulka. Selles oli tunda progressiivset sotsiaaldemokraatlikku vaimu. Eesti Vabariigi haritlaskonna vaated olid 1920. aastatel revolutsioonilised ja väga demokraatlikud – põlvnes ju eesti haritlaste enamik otse rahvast. Samas oli haritlaskond oma meelsuse poolest rahvuslik. Poliitilised muutused käivitusid 1930. aastate algul, mil üleeuroopalik parlamentarismi ja kapitalistliku liberalismi kriis jõudis ka Eestisse. Esialgu prognoosis Annist, et Eesti jätkab demokraatliku rahvuskultuuri ideede teostamist ka tulevikus.¹⁰⁶

Vapside liikumist pidas ta oma kultuurilise tasapinna poolest madalaks. Korporatsioonide ridadest pärinevate liikumise juhtivate tegelaste motiivid olid peamiselt ainelised ja nende ideoloogia oli ohtlikult saksapärane. 1934. aasta kevadel pidas Annist vapside liikumise keelustamist rahvuslikult vältimatuks otsuseks, mille ta võttis vastu kergendustundega. Ta tõlgendas võitlust vapsisimi vastu kui kultuurilise orientatsiooni ja geopoliitilise kokkukuuluvuse küsimust:

Võites enamlaste rünnaku 1919. aastal näitas Eesti, nii nagu teisedki piiririigid Soomest alates, et ta ei kuulu itta, vaid tänu oma arenenuma kapitalismi ja individualismi, haritud kodanluse, väikekodanluse ja iseseisva talurahvaklassi tõttu Läände.

1934. aastal oli astunud järgmine otsustav samm saksapärase importvapsismi vastu, mis Annisti arvates tõestas, et Eesti ei taha kokku kuuluda militaristliku Kesk-Euroopa kultuuriruumiga, kus demokraatial pole kunagi tõelist pinnast olnud. “Eesti ei taha olla Saksa provints,” konstateeris Annist.

See tähendab, et lisaks Soomele peab Eesti endale kõige lähedasemaks Lääne- ja Põhja-Euroopa igipõliseid demokraatlike riike, mille hulka Eesti kuulub nii oma majanduslik-ühiskondliku struktuuri kui ka oma rahva individualistliku iseloomu poolest.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Teatud sõnade rõhutamine on Annisti enda valik: **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 73.

¹⁰⁵ **Anni, A.** Veljesto viis aastat, 2.

¹⁰⁶ **Anni, A.** Viron sivistyselämä viime vuosina. – Suomalainen Suomi, 1933, 2, 49, 51–52.

¹⁰⁷ **Anni, A.** Mitä on Virossa tapahtunut?, 139–140.

Esialgu arvas Annist, et Pätsi režiimi plussiks on mõtlemise ja süvenemise rahu pärast ägedaid sisepoliitilisi torme. Veel 1935. aasta algul soovis ta uskuda riigijuhtide lubadusi, et Eesti läheb tagasi “normaalse” demokraatliku ja parlamentaarse korra juurde. Annisti arvates oli vaja muuta vapside saksapärase ja diktaatorlikku põhiseadust ning kasvatada eestlaste mentaliteeti “õige demokraatia vääriliseks”. Haritlaskond pidi välja töötama kultuurikava ja omandama uue idealismi vaimu.¹⁰⁸

Areng oli hoopis Annisti soovile vastupidine. 1935. aasta lõpupoolel pidi ta nentima, et Konstantin Pätsi juhtimisel levitati Eestis hoopis vapside liikumise programmilisi seisukohti: likvideeriti parteid, “puhastati Toompea”, võim koondati kitsa ringi kätte, piirati ajakirjandusvabadust¹⁰⁹ ja kõrgetele kohtadele ilmusid järjest jultunud saamamehed, kes riigi kulul rikastusid. Töökohti ja magusaid positsioone jagati oma meestele ja Eestis hakkasid klassivahed kiiresti kasvama. Uus “härrasharitlaste kiht” – pseudoeliit – võõrandus rahvast ja selle vajadustest.¹¹⁰

Autoritaarse korra suurimaks ohuks ei pidanud Annist ebademokraatlikkust isenesest, vaid seda, et sellise korra tingimustes osutus võimatuks tunda rahva vajadusi, kuna autoritaarne riik mässib end varem või hiljem karjeristide ja bürokraatide võrku.¹¹¹ 1939. aasta suvel konstateeris Annist olukorda järgmiselt:

...intelligentsi lõhestus on praegu suurem kui kunagi enne. Seltside ja korpide üliõpilased ja vilistlased vimmatsevad, “suunatud” ja “suunamatud” professorid põrmitsevad, “Tallinna” ja “Tartu” vaimuga kirjanikud on lausa riius. Ja Riigivolikogu “töötava rahva esindajate” kaks pisirühmitust purelevad enda vahel veel kõige priskemini. Oleme kangesti vahvad “lööma”, aga eriti neid oma kaaslasi, kelt pole oodata kõvemat vastulööki.¹¹²

Sama vähe meeldis talle “vaikiva oleku” poolt propageeritud välispoliitiline orientatsioon, kus poliitilisteks eeskujumaadeks said Poola ja Ungari – maad, mis oma sotsiaalse struktuuri ning mentaliteedi poolest olid ühed kõige tagurlikumad.¹¹³

Annist vaatles Eesti demokraatia kriisi 1930. aastate globaalse “vabaduse kriisi” osana. Iseloomulik oli isikuvabaduse vähenemine Euroopas ja kogu maailmas levivate fašismi ning kommunismi tingimustes:

Rõõmus kehaelu, pime usk, aga individuaalne mõttelagedus, uniformeeritud kõva välisdressuuriga – mis see on? See on **kasarmu** ideaal, punapõseliste robotite riigi ideaal, tõelisest isikukultuurist siiski veel õige kaugel.

Nii iseloomustas Annist elu vaimselt lihtsustatud ja ühtlustatud diktatuuririikides. See ei olnud tema arvates Eesti oludele ja hingelaadile sobilik valik. Jälle kordus Annisti soov leida kolmas tee: tasakaal (mineviku) “liberalistliku anarhia” ja (Nõukogude Liidu ning natsliku Saksamaa) “kollektivismi kasarmu vahel”.¹¹⁴ Tal ei olnud illusioone haritlaste võimaluste kohta diktatuuririikides:

¹⁰⁸ **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 72–73.

¹⁰⁹ **Anni, A.** Arvoituksellinen Viro. – Suomalainen Suomi, 1935, 6, 304–305.

¹¹⁰ **Annist, A.** Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus, 20–22, 38.

¹¹¹ **Anni, A.** Arvoituksellinen Viro, 306.

¹¹² **Annist, A.** Vastuseks eelolnule, 281.

¹¹³ **Annist, A.** Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus, 21.

¹¹⁴ Sõna **kasarmu** rõhutamine on Annisti enda valik: **Annist, A.** Vabaduspüha ja demokraatia kriis, 20, 27–29, 35–36.

On arusaadav, et sel humanitaarsel alal **loov intelligents kõigil maadel on autoritaarkorra suurim vastane** – ja selle võidu korral ka tema esimene ohver. Eriti teda on tabanud sel puhul kui mitte kuul, siis ometi vangistus, maapagu või vähemalt suu sulgemine.¹¹⁵

Kokkuvõttes arvas Annist 1939. aastal, et Eesti vaikiva ajastu tulemuseks oli suure hulga kodanike passiivistumine.¹¹⁶ Annist ei oleks olnud Annist, kui tal poleks olnud nägemust sellest, mis on demokraatia eelduseks:

Liberalistlik-demokraatlik, s. o. individualistlik kord püsib tugevana siis ja seal, kus sellega kaasas käib iga indiviidi teatav puritaanne enesedistsipliin ja humaanne, rahvuslik või sotsiaalne idealism, millele ka “alamkihtide” heaolu on **tähtis** väärtus.

Sellise idealismi tõttu oli püsinud näiteks Inglismaa ja Skandinaavia vabadus, tõlgendas Annist.¹¹⁷ Ja nii jõudis ta ringiga tagasi oma kasvatusliku kultuurinägemuse juurde: eesti haritlaskonnal oli vaja “moraalset uuestisündi” ning “õiget” kasvatust ja rahvalähedast vaimu, mis juhiks ta demokraatliku Eesti ühiskonna hüvanguks suurema vastutus- ning rahvuslik-sotsiaalse ühistunde poole.¹¹⁸

KOKKUVÕTE

Kokkuvõttes proovis Annist omariikluse esimesel perioodil luua Eesti vajadustele vastavat kultuurinägemust, kus omavahel lõimuksid rahvuslikud ja sotsiaalsed aspektid. Ta eesmärkideks olid vaimne kultuuriareng ja demokraatliku Eesti taassünd. Annist oli kõigutamatu idealist, kes sellele vaatamata suutis Eesti ja maailma arenguid tabavalt iseloomustada. Paljud tema tähelepanekud on aktuaalsed ka tänapäeval või aitavad Eesti kultuuriloo pöördepunkte ja sõlmküsimumsi paremini mõista.

AUGUST ANNI(ST)'S NATIONAL-DEMOCRATIC IDEAL OF CULTURE IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC OF ESTONIA AND DURING THE ERA OF SILENCE

Helena SEPP

The article examines the national-democratic ideal of August Annist in the early years of the Republic of Estonia and in the so-called era of silence. The doctor of folklore August Annist (1899–1972) was in the 1920s and 1930s also a prolific writer on the topical issues of the Estonian national culture. His thoughts

¹¹⁵ Teatud lõigu rõhutamine on Annisti enda valik: **Annist, A.** Vabaduspüha ja demokraatia kriis, 33.

¹¹⁶ **Annist, A.** Uue aasta ja – uue ajastu alguses, 447.

¹¹⁷ Sõna *tähtis* rõhutamine on Annisti enda valik: **Annist, A.** Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus, 21.

¹¹⁸ Nt **Anni, A.** Meie asend ja orientatsioon, 102; **Annist, A.** Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus, 29, 33, 37–39.

were published mainly in the periodicals of the Students' Society Veljesto (Brotherhood), the students' newsletter *Üliõpilasleht*, the journals *Eesti Kirjandus* (Estonian Literature) and *Akadeemia* (Academy), as well as in the Finnish magazine *Suomalainen Suomi*.

Annist, who was considered the leading cultural ideologist of the students' society EÜS Veljesto, tried to synthesize a new vision of culture that would meet the needs of the Republic of Estonia. He was dissatisfied both with the "outdated nationalism" of the older generation and with dogmatic socialism. He attempted to combine creatively the best traits of nationalistic ideal and socialism by attaching importance both to the national cultural activities and the realization of social ideals. Annist viewed independence as an outward form the purpose of which was to facilitate the independent development of culture.

An essential component of Annist's nationalism was supporting the democratic system of government. In the era of silence he was looking forward to the restoration of democracy in Estonia and recommended orientation towards the democratic Nordic countries where, as Annist thought, Estonia belonged because of its economic and social structure as well as due to the individualistic character of her people. For national and cultural reasons he favoured close and special relations with Finland.